

בשנים האחרונות הולכת ונפוצה לה תופעה מרתקת: מסחר בפריטים אישיים של גדולי ישראל מדורות קודמים ומימינו אנו. תשמישי קדושה, אביזרים וכן מכתבים אינטימיים שבין הרב לבני משפחתו, ואפילו סתם תעודות רשמיות. הגלימה של הבבא סאלי, ירמולקע של אדמו"ר זה או אחר ואפילו פיסת בד מחלוקו של הבעש"ט מוצעים בשוק לכל המרבה במחיר. אפילו חפצים יותר פרוזאיים, כמו הקלנועית של הרב אלישיב, המשקפיים של מרן החזון איש או העט של הרב משה פיינשטיין זצ"ל, הם מוצר העובר לסוחר. בראש הקטגוריה ניצבים כמובן חפצים הנחשבים לבעלי סגולה, כמו המקטרת של היהודי הקדוש, מקלות הליכה, יין שעליו ברך הצדיק וכיוצא באלה.

חפצי רבנים נסחרים כמו אביזרים של ידוענים בעולם הכללי. הרבנים הפכו למעין "סלבריטאים". הרצון לרכוש חפצים הקשורים בשמם אינו נובע מהערכת הצדיקים ומהרצון להיזכר בהם, אלא מהחפצה שלהם, ומניסיון לרכוש בעלות על מוצר השייך לאישיות מפורסמת

מסחר בחפצי רבנים אינו תופעה חדשה אמנם, אך נראה כי בעבר הוצעו למכירה בעיקר פריטים מחייו הציבוריים של הרב, כמו אגרות או כתבי יד של ספריו. החפצים הפרטיים שנמכרו היו תשמישי קדושה שהשתייכו לרבנים: טלית, תפילין, פמוטות, מזוזות וכדומה. אולם כיום התרחב המסחר לכמעט כל אובייקט שניתן לזהותו עם הרב, יהיה זה צלחת מסט השבת שלו או תעודת מעבר עם שמו ותמונתו.

להבדיל, נראה כי חפצי רבנים נסחרים כמו אביזרים של ידוענים בעולם הכללי. הרבנים הפכו למעין "סלבריטאים". הרצון לרכוש חפצים הקשורים בשמם אינו נובע מהערכת הצדיקים ומהרצון להיזכר בהם, אלא מהחפצה שלהם, ומניסיון לרכוש בעלות על מוצר השייך לאישיות מפורסמת. להלן אבקש להבחין בין מסחר ראוי בחפצי רבנים ובין מסחר שאינו ראוי, ולתת בהם סימנים.

חפצי רבנים בהגות התורנית

בתלמוד הירושלמי במסכת נדרים מסופר על אחד מזקני הגליל שהצליח להתיר נדר שאף חכם אחר לא הצליח, וכששאלו אותו מניין קיבל את אותה חכמה, אמר: "מקלו של רבי מאיר היתה בידי והיא מלמדת לי דעה" (ירושלמי נדרים כט, ב). כלומר, יש סגולה עצמית בחפצי רבנים. רעיון זה חוזר ונשנה אצל גדולי הדורות. בשם הבעש"ט מובא שחפצים של אדם שייכים לשורש הנשמה שלו, ולכן יש לחפץ ששימש את הצדיק כוח להשפיע על האדם המחזיק אותו, והוא מסוגל לישועות כמו גם ליראת שמים ולחכמה. הפסוק "רעבים גם צמאים, נפשם בהם תתעטף", נדרש כך: "נפש רוח ונשמה של האדם מעוטף במאכלים ומשקים שלו וכן בכל החפצים שלו, ובזה מובן היטב קניין האדם בחפצים שלו, מכיוון שחלקי נפשו מעוטפים בהם אין לך חיבור גדול מזה." (כתר שם טוב, חלק ראשון, קצד)

דברים דומים כותב ה"בן איש חי" בספרו "בן יהוידע":

כל דבר גשמי שיהיה תשמיש לדבר קדוש, מוכרח שיקנה אותו דבר הגשמי חלק קדושה שיהיה שורה עליו תמיד רוח קדושה, ולכן אמרו רז"ל אבן שהיה יושב עליה רבי אליעזר בן הורקנוס תמיד ועוסק בתורה דומה להר סיני, וכן המשענת של הנביא אשר הנשא עליו תמיד בעשותו ייחודים הקדושים שסומך מצחו וראשו עליה יש בה רוח קדושה, ולכן אמר אלישע הנביא ע"ה לגחזי שייקח משענתו וישים אותה על פי הנער להחיותו בה. על כן חמורו של רבי פינחס בן יאיר שהיה מיוחד לו, שהיה רוכב עליו תמיד כשהוא נוסע ממקום למקום דרך המדבר, והיה ברוכבו עליו עושה ייחודים ועוסק בסודות התורה לעשות בירורים בהליכתו, לכך קנה החמור איכות קדושה שיהיה שורה עליו רוח קדושה תמיד. (בן יהוידע על סנהדרין צה, א)

ואכן, משפחות רבות שומרות בביתן פריטים השייכים לרבנים לאורך ימים ושנים, ומעבירות אותם מדור לדור. פעמים רבות, חפצים אלו אינם נחשבים עבורן רק מזכרת מן הצדיק, אלא חפץ סגולי המשפיע ברכה וקדושה על המחזיק בו.

האמנם קדושה בחפצים?

מנגד, מקורות אחרים מבקרים בחריפות את הרעיון שחפץ גשמי, אפילו הוא משרת מטרה עליונה, מקבל איזו מעלה עצמית. ב"משך חכמה" על פרשת יתרו כותב ר' מאיר שמחה הכהן על הפסוק "במשוך היובל המה יעלו בהר" כך:

כי אין קדושה בשום נברא רק להבורא יתברך. וזה שאמר שלא תדמו כי ההר הוא עניין קדוש ובסיבתו נגלה ה' עליו, לא כן בני ישראל. כי "במשוך היובל... יעלו בהר", והוא מעון חיות ובהמות. רק כל זמן שהשכינה עליו הוא קדוש מסיבת קדושת הבורא יתברך שמו, לכן אמר (תענית כא, ע"ב) כי "לא מקומו של אדם מכבדו, אלא אדם מכבד את מקומו", וזה רעיון נכבד. ולכן בבית עולמים שקדושתן לעולם, לכן שלא ידמו שיש קדושה בעצם הבנין, לכן מותרים ליגע כל הטמאים אף טמאי מתים מאחוריו וכמו שדרשו בתורת כהנים פ' תזריע מ"לא תבוא" דמאחוריו מותרין ליגע בו כל הטמאים, להראות דרך מי ששכן שמו בתוך הבית הזה אתה ירא, ובפנים ממנו קודש – לא מאחוריו, שמפנים הלוחות והעדויות ומשכן הכבוד.

כלומר, אפילו מקום התגלות השכינה לא נותר קדוש לאחר הסתלקות השכינה ממנו. לאחר מעמד הר סיני חזר ההר להיות ככל ההרים. האבנים שלו היו אבנים סתמיות ועפרו עפר עולם, ככל אבן וחול שאדם מוצא בחצר ביתו. אפילו בית המקדש עצמו, המקום היקר מכל, אינו נושא קדושה עצמית. ללא השימוש שלו להשראת השכינה אין הוא אלא עצים ואבנים, שאינם מעולים יותר מכותלי ביתו של הפחות באנשים.

ברוך זו עומד הרמב"ם על ההבדל הדק שבין שימוש בחפץ בתור אמצעי התקרבות לה' לבין סגידה לחפץ עצמו:

בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה. וזו היתה טעותם. אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו. כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך. כיון שעלה דבר זה על לבם התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחם ולפארם בדברים ולהשתחוות למולם כדי להשיג רצון הבורא בדעתם הרעה. וזה היה עיקר עבודת כוכבים. (הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים א, א)

בין "חפץ קדוש" ל"מזכרת"

האם משמעות דברים אלו שאין "חפצי קודש"? האם תחושת קדושה ביחס לחפצים היא רק זיכרון של דבר מה, רק האסוציאציה שהם מעוררים? הלא מסכתות שלמות מוקדשות לדיני הקדש, כלומר ליחס המיוחד לחפצים מסוימים שחלה עליהם קדושה. הגרי"ד סולובייצ'יק מתייחס לשאלה זו, ולאור גישתם של הרמב"ם והמשך חכמה, הוא מסביר מהי מהות הקדושה, ובמה היא שונה מסתם אסוציאציה:

אין הקדושה תואר על-טבעי שמימי היורד מלמעלה למטה ונתקע באיזה חפץ. אין הדברים מתקדשים מאליהם. אילו היו הדברים מקבלים קדושה אוטומטית, הרי היתה היהדות הופכת לדת מאגית, חס ושלום. הקדושה היא יצירת האדם. האדם מחדש את אופיה ועל ידיו חלה קדושה על העולם החיצוני; הקדושה מביעה עמדה רוחנית של האדם במקומות וזמנים ידועים; מרוכזת היא רק בתגובתו הפסיכית למודעות מיוחדת. הבריאה מצד אחד והזיכרון העל-היסטורי מצד שני יוצרים דפוסים אסכולוגיים שבהם ניתנת הקדושה למטבעות ממשיות. משקיעה היא ייחוד של קדושה לתוך טבע אטום. (דברי השקפה עמ' 117)

דבריו של הרב סולובייצ'יק מסבירים מדוע, למרות דברי הרמב"ם והמשך חכמה, מייחסת ההלכה קדושה לחפצי הקדש. הוא מבחין בין מה שניתן לייחס לחפצים ומה שלא ניתן לייחס להם. החפץ עצמו אינו קדוש, אולם הוא מקבל מעלה זו באמצעות הזיכרון הנטבע בו. אלא שזיכרון זה אינו היסטורי גרידא; הוא "אסכולוגי" ו"על היסטורי". כלומר, אין מדובר רק ב"מזכרת", אלא במשהו הטבוע בחפץ עצמו, גם אם רק בתודעת האדם. כיוצא בו, ניתן לומר גם בענייננו. חפץ של צדיק אינו בעל סגולה עצמית מכוח העובדה שהצדיק השתמש בו. אולם, הוא הופך להיות מזוהה באופן בלתי נפרד עם הצדיק גם ללא ההקשר ההיסטורי המדויק שלו. הוא מתעלה ממעלת "מזכרת" ונעשה לחפץ סגולי או קדוש.

חפץ של צדיק אינו בעל סגולה עצמית מכוח העובדה שהצדיק השתמש בו. אולם, הוא הופך להיות מזוהה באופן בלתי נפרד עם הצדיק גם ללא ההקשר ההיסטורי המדויק שלו. הוא מתעלה ממעלת "מזכרת" ונעשה לחפץ סגולי או קדוש

נמצא אפוא שאין סתירה הכרחית בין עמדת המשך חכמה לעמדת גדולי החסידות. הסגולה שעליה מדבר הבעש"ט אינה קדושה עצמית של החפצים, אלא ייחודיות הניצקת בהם מתוך שהם מזוהים עם הצדיק. עם זאת, מדברי הרמב"ם יש ללמוד כי חשוב מאד לשמור על הקו הדק המפריד בין ייחוס קדושה עצמית לחפצים, לבין ההבנה שקדושתם אינה נובעת אלא משם ה' הנקרא עליהם. גם כאן, חשוב מאד להבחין בין תפיסה הרואה חשיבות בעצם ההחזקה של פריטים שהשתייכו לרבנים, לבין זו שעיקר חפצה בקשר עם הרב ובזיקה אליו.

להתרשמותי, האופי של המסחר בחפצי רבנים בימינו נוטה באופן מסוכן לכיוון ייחוס חשיבות עצמית לחפצים. חפצי רבנים הופכים למוצר בעל ערך עצמי, המאבד כל קשר וזיקה לרב עצמו, לתורתו, לצדקותו, לקדושתו או לחכמתו.

וכל חפצך לא ישוו בה?

מה מבחין בין הפיכת החפץ לקדוש בפני עצמו לבין ייחוס משמעות רוחנית וערכית אליו? ההבחנה נמצאת לדעתי באופן המסחר. אם חפצי הרבנים נשארים בבית המשפחה או נרכשים בידי תלמיד או אנשים שהיו קשורים במיוחד לרב, הרי שנשמרת הזיקה בין החפץ לבין הרב. בכך ניתן לראות את התופעה בתור מסחר ראוי. ברוח זו, אם מוסד חינוכי או ארכיוני רוצה לשמר את זכרו של רב מסוים, ולשם כך הוא מעוניין בחפציו, הרי שההקשר לחייו ופועלו נשמר. אולם, אם החפץ מנותק מהקשרו, ומוצג לראווה בתור פריט אספני לכל המרבה במחיר, הרי שהוא הופך לבעל ערך עצמי כביכול.

בימינו, חפצים שהשתייכו לרבנים הופכים לפריט אספני לכל דבר, כמו נעלים של שחקן מפורסם או פריט לבוש של כוכב זמר. הפריט מוצג לעין כל, מועבר מיד ליד ונסחר בידי אנשים שאין להם כל זיקה לרב. כל עניינם הוא בערך הכספי של "החפץ הקדוש". ככל שהחפץ פחות שגרת – שלא לומר יותר ביזארי – הרי שהוא יהפוך לסנסציה גדולה יותר בעולם המסחר. הקונים, בתורם, אינם מעוניינים בקשר לרב, אלא בפאר הוויטרינה. אם הצלחת לרכוש "חפץ קדוש", הרי שאתה בעל עוצמה גדולה יותר. האדם העשיר אינו מסתפק בבעלות על נכסים של חולין, הוא רוצה גם בעלות על הקודש.

באופן אבסורדי, ייחוס קדושה עצמית לחפצי רבנים מביא דווקא לזלזול – לזלזול בחפצים, וממילא גם לזלזול ברבנים עצמם. הפיכת חפצי רבנים למוצר עובר לסוחר עושה אותם לרכוש ותו לא. סוחרים ציניים מדביקים להם תו מחיר. גדולתם של רבנים נמדדת לפתע לפי הערך הכספי של החפצים שלהם

ברוח זו, אותם סוחר יודאיקה רבנית עושים שימוש בשפה המייחסת קדושה לחפצים עצמם (שלא לדבר על השימוש הציני שנעשה בשפה זו, על ידי סוחרים שאין בהם כל רגש כלפי החפצים המוחזקים בידם). סוחר היודאיקה יספרו בהתלהבות גדולה על הקדושה הנשגבת שיש בממחטה שהצדיק עשה בה שימוש, ועל המעלה העצומה שיש בתלייה שלה בתוך מסגרת בסלון הבית. אם יש קדושה לחפצים עצמם, מה לי ספר שלמד ממנו הרב מה לי ממחטה שקינח בה את אפו?

כאמור, תופעה זו מסוכנת כי היא מאלילה את הדומם, את החפץ, ואינה רואה בו אמצעי אלא ענין בפני עצמו. לא לחינם הדגיש הרמב"ם את טעותם של בני אנוש. ההבדל בין השניים הוא דק, משום כך חשוב לעמוד עליו.

באופן אבסורדי, ייחוס קדושה עצמית לחפצי רבנים מביא דווקא לזלזול – לזלזול בחפצים, וממילא גם לזלזול ברבנים עצמם. הפיכת חפצי רבנים למוצר עובר לסוחר עושה אותם לרכוש ותו לא. סוחרים ציניים מדביקים להם תו מחיר. גדולתם של רבנים נמדדת לפתע לפי הערך הכספי של החפצים שלהם. המשקפיים של החזון איש שווים יותר מהמשקפיים של ר' מיכל יהודה, אבל הממחטה של האדמו"ר הקודם מבעלז שווה יותר משניהם יחד. אמור לי כמה שווה הממחטה של הרב שלך ואומר לך כמה הוא גדול

חז"ל מספרים לנו שבבית המקדש הראשון נשמרו צנצנת המן, צלוחית שמן המשחה ומקלו של אהרן. הם נגנזו בקדושה ובטהרה במקום שמור, זכר לנסים העצומים ולחסדו של הבורא. שמירה של חפצים היא אכן ענין חשוב. חפץ הוא אובייקט ממשי, ואינה דומה שמיעה לראיה. אולם, דווקא בגלל חשיבותם של חפצים, ראוי לעצור את המסחר המביש בהם. חפצי רבנים שיש בהם חשיבות סגולית או היסטורית צריכים שמירה במקום מכובד, ויחס ראוי המשמר זיקה לאנשים הגדולים שהם